

12. Пономаренко П.Г. Бухгалтерский учет, анализ и аудит : [учеб. пособие] / П.Г. Пономаренко. – 2-е изд., испр. – Минск : Выш. шк., 2007. – 527 с.
13. Робертсон Дж. Аудит : [Пер. с англ.] / Дж. Робертсон. – М. : KRMG, Аудиторская Фирма «Контакт», 1993. – 496 с.
14. Чуенков А.Є. Сутність та організація процесу внутрішнього аудиту / А.Є. Чуенков // Бухгалтерський облік, аналіз та аудит. – 2010. – № 7-8. – С. 58-62.

УДК 338.43

Базилевич В.М.*здобувач кафедри економічної теорії**Чернігівського національного технологічного університету*

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА В АПК ТА ЇЇ ЗАГРОЗИ: СУТНІСТЬ ТА ФОРМИ ПРОЯВУ

У статті проаналізовано поняття економічної безпеки. Визначено та розглянуто такі її складові: фінансова, інтелектуальна й кадрова, інвестиційна, техніко-технологічна, політико-правова, екологічна та силова. Відображено особливості економічної безпеки аграрного сектору. Визначені фактори, що загрожують економічній безпеці АПК. Розглянуто поняття продовольчої безпеки як форми прояву економічної безпеки АПК. Проведено класифікацію загроз.

Ключові слова: економічна безпека, АПК, класифікація загроз, складові економічної безпеки, ідентифікація факторів ризику, інвестиції.

Базилевич В.М. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В АПК И ЕЕ УГРОЗЫ: СУЩНОСТЬ И ФОРМЫ ПРОЯВЛЕНИЯ

В статье проанализировано понятие экономической безопасности. Определены и рассмотрены следующие ее составляющие: финансовая, интеллектуальная и кадровая, инвестиционная, технико-технологическая, политико-правовая, экологическая и силовая. Отражены особенности экономической безопасности аграрного сектора. Определены факторы, угрожающие экономической безопасности АПК. Рассмотрено понятие продовольственной безопасности как формы проявления экономической безопасности АПК. Проведена классификация угроз.

Ключевые слова: экономическая безопасность, АПК, классификация угроз, составляющие экономической безопасности, идентификация факторов риска, инвестиции.

Bazylevych V.M. ECONOMIC SECURITY AND ITS THREATS IN AGRIBUSINESS: ESSENCE AND FORMS

The article analyzes the concept of economic security. Identified and dealt with the following entities: financial, intellectual and human, investment, technical, technological, political, legal, environmental and power. Describes the peculiarities the economic security of the agricultural sector. Identifies factors that threaten the economic security of the AIC. Considered the concept of food security as a form of manifestation of economic safety of AIC. The classification of threats.

Keywords: economic security, agriculture, classification of threats constituting economic security, identification of risk factors, investments.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, коли Україна знаходиться в умовах не тільки економічної, а й соціально-політичної кризи, поняття економічної безпеки АПК набуває особливої важливості. Адже агропромисловий комплекс України має великі потенційні можливості розвитку, завдяки сприятливим кліматичним умовам, родючим ґрунтам тощо, і в той же час ця галузь економіки є надзвичайно мало розвинутою. Не вистачає техніко-технологічної, правової та навіть теоретичної бази для оптимізації стану галузі. Тому розглянута проблема є вкрай актуальною на сьогодні. Адже розуміння поняття економічної безпеки та вміння своєчасно розпізнавати внутрішні та зовнішні загрози є першою сходинкою до сталого розвитку підприємств АПК та галузі в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням даної проблеми займалося багато науковців, таких як: Н.А. Кулагіна, М. Трейсі, В.А. Черняков, Є.В. Серова, С.С. Шелкова, С.Ю. Доровська, Т.Г. Храмцова та інші. І все ж теоретична база недостатньо систематизована та структурована. Немає єдиної системи класифікації загроз економічній безпеці, а також і самого загальнозначеного поняття економічної безпеки та форм її прояву.

Постановка завдання. Завданням статті полягає в тому, щоб визначити структуру та сутність поняття економічної безпеки у контексті агропромислового комплексу, класифікувати загрози економічній без-

пекі підприємств АПК та галузі в цілому, розглянути поняття продовольчої безпеки як форми прояву економічної безпеки АПК.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття економічної безпеки можна визначити як стан сталого розвитку економіки, при якому вплив зовнішніх та внутрішніх шкідливих факторів мінімізується. Чим вище рівень економічної безпеки, тим менше факторів слід враховувати при аналізі поточного стану та, відповідно, простіше робити прогнози на довгострокову перспективу розвитку.

На основі даного визначення можуть формулюватися цілі, завдання і функції, розроблятися критерії та показники економічної безпеки.

Для АПК ключовими факторами, що загрожують економічній безпеці, є: зниження рівня добробуту і якості життя населення села; зміна попиту на вироблені товари і послуги; міграція сільського населення до міста; низькі конкурентні можливості товарів та послуг як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках (залежність від імпорту ключових продуктів); обсяг податків, що збираються в галузі.

Аграрний сектор у силу своєї специфіки не може в умовах ринку на рівних брати участь у міжгалузевій конкуренції. В силу своєї відносно низької дохідності, залежності від природних факторів, яскраво вираженого сезонного, циклічного характеру відтворення сільське господарство є галуззю більш відсталою у

технологічному плані у порівнянні з промисловістю і дає меншу віддачу на вкладений капітал. Тому питання забезпечення економічної безпеки аграрної галузі для України важливі й актуальні.

Необхідність забезпечити в Україні економічну безпеку аграрної галузі вимагає подальшої розробки її теоретичних і методологічних засад. Для цього особливо увагу потрібно приділити дослідженню функціональних складових економічної безпеки аграрної безпеки та специфіці їх формування.

На думку Н.О. Кулагіної, економічна безпека аграрної галузі як системи економічних інтересів полягає у пошуку механізмів компромісу між забезпеченням національних інтересів країни, продовольчою безпекою та ризиками, у результаті яких забезпечується стійке функціонування АПК. У той же час економічну безпеку аграрного сектора економіки слід розглядати як функціональну систему, яка відображає процеси взаємовідносин інтересів учасників аграрних відносин в залежності від загроз, діяльність яких має різну спрямованість і може призвести до недотримання порогових значень критеріїв продовольчої безпеки [1, с. 15].

Тож, очевидно, що економічна безпека аграрної галузі має складну структуру. З точки зору функціонально-структурного аспекту, можна розглядати економічну безпеку як сукупність взаємопов'язаних систем безпеки, які відображають функціонування окремих «блоків» або сфер економічної системи держави.

Вважаємо за доцільне виділити такі функціональні складові економічної безпеки аграрної галузі:

1. Фінансова складова, яка вважається провідною й вирішальною, оскільки за ринкових умов господарювання фінанси є «двигуном» будь-якої економічної системи.

2. Інтелектуальна й кадрова складова – належний рівень економічної безпеки у великій мірі залежить від складу кадрів, їхнього інтелекту та професіоналізму. Охорона інтелектуальної та кадрової складових економічної безпеки охоплює взаємопов'язані і водночас самостійні напрями діяльності того чи того суб'єкта господарювання.

3. Інвестиційна складова, яку слід розглядати як елемент, що характеризується таким рівнем інвестицій, при якому підприємство має можливість стало розвиватися, збільшувати виробництво, виконувати реструктуризацію та оновлювати технологічне оснащення.

4. Техніко-технологічна складова – процес охорони техніко-технологічної складової економічної безпеки, як правило, передбачає здійснення кількох, послідовних станів.

5. Політико-правова складова – загальний процес охорони політико-правової складової економічної безпеки здійснюється за типовою схемою, яка охоплює такі елементи (дії) організаційно-економічного спрямування: а) аналіз загроз негативних впливів; б) оцінка поточного рівня забезпечення; в) планування комплексу заходів, спрямованих на підвищення цього рівня; г) здійснення ресурсного планування; г) планування роботи відповідних функціональних підрозділів підприємства; д) оперативна реалізація запропонованого комплексу заходів щодо організації належного рівня безпеки.

6. Екологічна складова – проблема охорони екологічної безпеки суспільства від суб'єктів господарювання, що здійснюють виробничо-комерційну діяльність, можна вирішити тільки через розробку і ретельне дотримання національних (міжнародних)

норм мінімально допустимого вмісту шкідливих речовин, які потрапляють у навколишнє середовище, а також дотримання екологічних параметрів продукції, що виготовляється.

7. Силова складова, засоби що мають на меті створення принципової схеми організації силової складової економічної безпеки з виокремленням послідовно виконуваних робіт.

Оскільки економічний безпека і розвиток галузі суттєво залежать від зовнішнього середовища, а саме від тенденцій розвитку світового господарства, політичної та економічної ситуації в світі, тому виникає потреба у виділенні та дослідженні зовнішньоекономічної компоненти. Під зовнішньоекономічною безпекою аграрної галузі пропонуємо розуміти забезпечення мінімізації збитків галузі від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов розвитку завдяки активній участі агроформувань у світовому розподілі праці. Проведення моніторингу з метою оцінювання внутрішніх і зовнішніх загроз галузі дозволить суб'єктам господарювання прогнозувати можливість реалізації економічних інтересів на світовому та внутрішньому ринках.

Однією з найважливіших форм прояву економічної безпеки АПК є продовольча безпека. Поняття «продовольча безпека» вперше введено у науковий і політичний обіг на Всесвітній конференції з проблем продовольства, проведеної FAO (Food and Agriculture Organization) у 1974 році в Римі. Продовольча безпека – це стан, коли всі люди завжди мають фізичний та економічний доступ до безпечного та поживного продовольства в кількості, достатній для задоволення своїх потреб і переваг у їжі, в обсягах, необхідних для активного здорового життя. Таку увагу до проблеми продовольчої безпеки в міжнародному масштабі було пов'язано зі світовою зерновою кризою 1972–1974 років, коли світові ціни на зерно зросли майже в три рази. Тривога світової спільноти про повільному прогресі у подоланні бідності і голоду в країнах, що розвиваються стала поштовхом до проведення у листопаді 1996 року чергової всесвітньої конференції, на якій була прийнята Римська декларація з всесвітньої продовольчої безпеки [2]. Ця декларація передбачає застосування таких заходів щодо вирішення проблеми продовольчої безпеки:

– посилення відповідальності урядів усіх країн за продовольче забезпечення своїх громадян;

– використання можливостей міжнародних органів і двосторонньої допомоги при вирішенні продовольчих проблем;

– підвищення ролі світового ринку в забезпеченні глобальної продовольчої безпеки на основі лібералізації міжнародної торгівлі на принципах, визначених СОТ;

– формування світових потоків продовольства з розвинених держав у країни, що розвиваються, на основі зростання в них платоспроможного попиту;

– посилення кооперації всіх міжнародних агентств, що займаються питаннями продовольства [2].

Серед західних і вітчизняних учених існують різні точки зору на сутність і проблеми продовольчої безпеки. Так, Майкл Трейсі вважає, що продовольча безпека є «аргументом на користь заходів, спрямованих на захист вітчизняного виробництва продуктів харчування» [3, с. 189]. На його думку, цей аргумент на користь протекціонізму сільського господарства був важливим у минулому, в той час як нині, в умовах перевиробництва сільськогосподарського виробництва, він втратив актуальність. За даними

Б.А. Чернякова, у США продовольча безпека розуміється як «безпека продуктів харчування для здоров'я людини» [4, с. 301]. Е.В. Серова під продовольчою безпекою розуміє «рівень доступності для основної частини населення країни продуктів харчування, необхідних для підтримки нормального способу життя». На думку Е.В. Серової, «безпека нації, в тому числі і продовольча, підвищується при розширенні міжнародних торговельних зв'язків і загальної взаємозалежності країн. Продовольча ж безпека найчастіше пов'язана не безпосередньо з агропромисловим виробництвом всередині країни, а із загальним економічним становищем» [5, с. 224]. О.В. Гальчук вважає, що продовольча безпека – невід'ємна складова економічної безпеки держави та умова її незалежності. Забезпечення продовольчої безпеки є актуальною проблемою як країн з низьким рівнем економічного розвитку, так і розвинутих країн, які постійно вдосконалюють механізми підтримки продовольчої безпеки, особливо що стосується малозабезпечених груп населення.

Найбільш перспективною є думка, що продовольча безпека як система включає в себе декілька підсистем:

1. Продовольчу незалежність (здатність країни задовольняти внутрішні продовольчі потреби за рахунок внутрішніх же джерел).

2. Соціальну стабільність (можливість доступу до продовольства всіх соціальних груп населення).

3. Демографічну стабільність (здоров'я суспільства, залежне від рівня харчування та продовольчого забезпечення).

4. Сферу виробництва продовольства (основу всього життєзабезпечення населення).

Безумовно, для визначення рівня продовольчої безпеки слід враховувати багато факторів, проте одним із найважливіших є саме економічна безпека АПК. Поширена думка, що для підвищення економічної безпеки АПК слід у першу чергу збільшити ефективність використання ресурсів; модифікувати або розробити ефективні методи управління агропромисловими підприємствами; оптимізувати технології зберігання товарів АПК тощо.

Розробка науково обґрунтованих методів і технологій викликає необхідність більш глибокого вивчення економічної сутності категорії «ефективність», у тому числі стосовно особливостей взаємовідносин суб'єктів агропромислового виробництва. Так, на підставі вивчення праць вітчизняних і зарубіжних вчених, присвячених проблемі ефективності з точки зору її сутності та економічного змісту, встановлено наступне:

– відсутня термінологічна єдність у використанні поняття «ефективність» при аналізі складних соціально-економічних виробничих систем, типовим представником яких є кооперативно-інтеграційне формування. Як правило, термін «ефективність» використовується як синонім результативності, оптимальності, стійкості;

– в окремих випадках поняття розглядається односторонньо, тобто у контексті використовуваного концептуального підходу досліджень. Так, у рамках процесного підходу оцінка ефективності зводиться до порівняння характеристик «входів» і «виходів» (ресурсів і результатів), з позицій системного підходу ефективність відображає окремі характеристики якості системи, такі як структурна пропорційність, збалансованість, стійкість.

Розширене розуміння терміну «ефективність» може бути зведене до відбиття трьох аспектів діяльності виробничих систем, а саме економічності, ви-

гідності і цільової ефективності як співвідношення результатів і відповідно витрат, потреб і цілей.

Також слід зауважити, що економічна безпека забезпечується розпізнаванням, запобіганням та зниженням рівня загроз. У зв'язку з цим розглянемо зміст і типологію економічних загроз.

Фактори ризику, небезпеки і загрози економічній безпеці АПК можуть бути згруповані за різними класифікаційними ознаками. Так, у залежності від можливості їх прогнозування слід виділити ті небезпеки або загрози, які можна передбачити і непередбачені. До перших належать ті, що, як правило, виникають в певних умовах, відомі з досвіду господарської діяльності, своєчасно виявлені і розглянуті економічною наукою.

Небезпеки і загрози економічній безпеці залежно від джерела виникнення ділять на об'єктивні і суб'єктивні. Об'єктивні виникають без участі і мимоволі підприємства чи його службовців, незалежні від прийнятих рішень, дій менеджера. Це стан фінансової кон'юнктури, наукові відкриття, форс-мажорні обставини тощо. Їх необхідно розпізнавати і обов'язково враховувати в управлінських рішеннях. Суб'єктивні загрози породжені навмисними або ненавмисними діями людей, різних органів і організацій, у тому числі державних і міжнародних підприємств конкурентів. Тому їх запобігання пов'язане з впливом на суб'єктів економічних відносин [6, с. 28].

Залежно від можливості запобігання виділяють фактори форс-мажорні і не форс-мажорні. Перші відрізняються непереборністю впливу (війни, катастрофи, надзвичайні лиха, які змушують вирішувати і діяти всупереч наміру). Другі можуть бути відвернені своєчасними і правильними діями.

По можливості настання всі деструктивні чинники (поява зони ризику, виклик, небезпека, загроза) можна розділити на явні – реально існуючі, видимі. Поряд з тим існують латентні, тобто приховані, ретельно замасковані, важко виявляються. Вони можуть проявитися раптово. Тому їх відображення примусить до вживання термінових заходів, додаткових зусиль і коштів.

Небезпеки і загрози можуть класифікуватися і по об'єкту посягання: персонал, майно, техніка, інформація, технологія тощо. За природою їх виникнення можна виділити: політичні, економічні, техногенні, правові, кримінальні, екологічні, конкурентні, контрагентські тощо.

Залежно від величини втрат або шкоди, до якого може призвести дія деструктивного фактора, небезпеки і загрози можна підрозділити на ті, що викликають труднощі, значні і катастрофічні. А за ступенем ймовірності – неймовірні, малоймовірні, ймовірні, вельми ймовірні, цілком ймовірні.

Найбільшого поширення у науці набуло виділення небезпек і загроз залежно від сфери їх виникнення. За цією ознакою розрізняють внутрішні і зовнішні. Зовнішні небезпеки і загрози виникають за межами підприємства. Вони не пов'язані з його виробничою діяльністю. Як правило, це така зміна навколишнього середовища, яке може нанести збиток. Внутрішні фактори пов'язані з господарською діяльністю підприємства, його персоналу. Вони обумовлені тими процесами, які виникають в ході виробництва та реалізації продукції і можуть зробити свій вплив на результати бізнесу. Найбільш значними з них є: якість планування та прийняття рішення, дотримання технології, організація праці та робота з персоналом, фінансова політика підприємства, дисципліна і багато інших. Як внутрішніх, так і зовніш-

ніх факторів ризику величезна кількість. Це зумовлено насамперед різноманітністю зв'язків і відносин, у які обов'язково вступає підприємство.

У ході фінансових, інформаційних, кадрових та інших зв'язків відбуваються обмін, споживання та переміщення сировини, матеріалів, комплектуючих виробів, машин, обладнання, інвестицій, технологій, грошових коштів тощо. Усі ці зв'язки і відносини виникають у конкретних політичних, соціально-економічних, природно-кліматичних та інших умовах, які склалися як в масштабах всієї країни, так і на рівні певного конкретного регіону. Саме конкретна ситуація в тому чи іншому населеному пункті, регіоні, де діє підприємство, може зробити істотний вплив на результати господарської діяльності. До факторів, що впливають на результати господарської діяльності, можуть бути віднесені: стан підприємницького середовища, наявність місцевих сировинних і енергетичних ресурсів, розвиток транспортних та інших комунікацій, наповнюваність ринку, стан конкурентів, наявність вільних трудових ресурсів, рівень їхньої професійної підготовленості, рівень соціальної та політичної напруженості, орієнтування населення на продуктивну працю, рівень життя населення, його платоспроможність, криміналізація господарської життя (корумпованість чиновників, рекет, економічна злочинність) і багато інших.

Усі зовнішні чинники, що впливають на економічну безпеку підприємства, можна згрупувати, виділивши: політичні, соціально-економічні, екологічні, науково-технічні та технологічні, юридичні, природно-кліматичні, демографічні, криміналістичні та інші [7, с. 250]. Під впливом зовнішнього середовища може виникнути багато небезпек і загроз економічній безпеці підприємства. До них можна віднести: макроекономічні потрясіння (кризи, порушення виробничих зв'язків, інфляція, втрата ринків сировини, матеріалів, енергоносіїв, товарів тощо); несприятливу зміну політичної ситуації; зміна законодавства, що впливає на умови господарської діяльності (податкового, відносин власності, договірної та ін.); нерозвиненість інфраструктури ринку; протиправні дії кримінальних структур та багато інших.

Висновки з проведеного дослідження. Внутрішні небезпеки і загрози економічній безпеці бізнесу виникають безпосередньо у сфері господарської діяльності підприємства. Так, до основних факторів ризику можна віднести: недостатній рівень дисципліни; протиправні дії кадрових співробітників; порушення режиму збереження конфіденційної інформації, вибір ненадійних партнерів та інвесторів, відтік кваліфікованих кадрів, невірну оцінку кваліфікації кадрів,

їх низьку компетентність; недостатня патентна захищеність, аварії, пожежі, вибухи; перебої в енерго-, водо-, теплопостачання, вихід з ладу обчислювальної техніки, смерть провідних фахівців і керівників; залежність ряду керівників від кримінального світу; низький освітній рівень керівників; істотні упущення як у тактичному, так і в стратегічному плануванні, пов'язані насамперед з вибором мети, невірною оцінкою можливостей підприємства, помилками у прогнозуванні змін зовнішнього середовища.

Виявлення та ідентифікація факторів ризику, небезпек і загроз – одне із найбільш важливих завдань забезпечення економічної безпеки.

Таким чином, фактори ризику, небезпеки і загрози можуть класифікуватися за ознаками: можливості прогнозування; джерелами походження; можливості запобігання тощо. Володіння класифікацією дозволить визначати їх природу, шляхи їх усунення та запобігання.

У ринковій економіці, що характеризується високим рівнем конкуренції і невизначеності кон'юнктури, досягнення стійкого становища підприємства та його ефективного функціонування потребує вирішення багатьох складних завдань. Вони пов'язані із запобіганням, ослабленням, зниженням загроз економічній безпеці підприємства. Найважливіші з них – максимально повне використання потенційних можливостей, формування здатності швидко адаптуватися до мінливої ситуації на ринку, своєчасне розпізнавання і оцінювання загрози.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кулагина Н.А. Теория и методология экономической безопасности агропромышленного комплекса : автореф. дис. ... на соискание ученой степени докт. эконом. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (экономическая безопасность)» / Кулагина Н.А. – Москва, 2012. – 45 с.
2. Римская декларация по всемирной продовольственной безопасности // АПК: экономика, управление. – 1997. – № 2. – С. 3-6.
3. Трейси Майкл. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: Введение в теорию, практику и политику. – СПб. : Экономическая школа, 1995. – 431 с.
4. Аграрный сектор США в конце XX века // Под ред. д.э.н. Чернякова Б.А. – М., 1997. – 396 с.
5. Серова Е.В. Аграрная экономика. – М. : ГУ ВШЭ, 1999. – 480 с.
6. С.С. Щелокова, С.Ю. Доровская Сущность, содержание экономической безопасности и ее угроз // «Экономическая система XXI века: проблемы и перспективы развития», II Международная науч.-практ. конф. (Йошкар-Ола). – 2013. – С. 77-82.
7. Храмова Т.Г. Методология исследования социально-экономического потенциала потребительской кооперации : дис. ... д-ра экон. наук / Т.Г. Храмова. Центросоюз РФ; СибУПК. – Новосибирск, 2002. – 334 с.